

YUNON RIM TARIXCHILARINING ASARLARINI MANBA SIFATIDA O'RGANILISHI

*Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti
402-guruh talabasi **Bozarova Rayhona***

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi yunon-rimtarixchilari va ularning yozgan asarlari tavsilotlari, asarlarning qimmatlilik darajasi va uning tarixchi olimlari tomonidan o'rganilishi, xalqalarning tarixini o'rganishdagi o'рни haqda batafsil ma'lumot berilgan.

Kirish: Qadimgi yunon tarixchilarining asarlarida O'rta Osiyo xalqlari haqida turli ma'lumotlar uchraydi. Ushbu xalqlar tarixini yozish Gomer va Esxil kabi adiblar tomonidan boshlangan. Lekin, skif (sak va massaget), sug'diyonaliklar, baqtriyaliklar, xorazmiylar haqida keng va aniq ma'lumotlarni birinchi bo'lib mil. avv. V asrda yashagan yunon tarixchisi Gerodot beradi. Umuman olganda O'rta Osiyo haqida Gerodotdan tashqari Gekatiy (mil. avv. VI asr), Ksenofont (mil. avv. V-IV asr), Polibiy (mil. avv. II asr), Sitsiliyalik Diodor (mil. avv. I asr), Pompey Trog (mil. avv. I asr), Strabon (mil. avv. I asr), Kvint Kursiy Ruf mil. I asr), Plutarx (mil. I-II asr), Arrian (mil. XI asr), Yustin (mil. II—III asrlar) kabi muarrixlar ham O'rta Osiyo xalqlari turmush tarzi, urf-odatlar va mashg'ulotlari to'g'risida ma'lumotlar beradi. Qadimgi yunon mualliflari Gerodot, Strabon, Eratosfen, Efor va boshqalar O'rta Osiyo haqida ma'lumotlar yozib qoldirar ekanlar, eng avvalo, Gekatey ma'lumotlariga suyanadilar. Gekateydan so'ng O'rta Osiyo davlatlari haqidagi ma'lumotlarni mil. avv. 519—512-yillarda Doro I ning farmoniga ko'ra, Eroning janubidan Hind daryosi sohillariga sayohat qilgan kiriyalik Skilak ham o'zining „Sayohatnoma“ asarida yozib qoldirgan va bu haqida Gerodot o'z asarlarida ma'lumot beradi. Gekatey asarining birinchi rus tilidagi tarjimai V. A. Shefter tomonidan 1883-1884-yilda amalga oshirilgan. Ingliz va boshqa xorijiy tillarga asosan XX asrda ko'p marotaba tarjima hamda tahlil qilingan. Eng so'nggi xorijiy tadqiqotlarda 2003-yilda J. Vaysxofer tomonidan yozilgan biografiyani tilga olish mumkin.

Bundan tashqari yana bir yirik yunon tarixchisi Gerodot mil. avv. V asrda yashagan bo'lib, garchi o'zi bayon qilayotgan voqealar ustida chuqur mulohaza yuritmasa ham, ularni, to'g'ri ifodalashi, o'zga xalqlar va mamlakatlar tarixiga hurmat nuqtai nazaridan qarashi bilan ba'zi tarixchilardan ajralib turadi. Gerodotning asarida Markaziy Osiyoning qadimiy xalqlari bo'lmish agrippiylar, issedonlar, massagetlar, skiflar, daylar va saklar haqida, ularning turmushi, urf-odatlar hamda qo'shni mamlakatlar bilan aloqalari haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Uning „tarix otasi“ taxallusini olishiga Sitseron sababchi sifatida ko'rsatiladi. Bevosita Gerodot asari

o'rganilish tarixiga nazar tashlansa, "Tarix" asarining nemis olimi Shteyn tomonidan tayyorlangan tanqidiy matni 1869- 1871-yillarda chop etilgan. Asar ingliz (Roulinson, London, 1856-1860- yillar) hamda rus (F. G. Mishenko, Moskva, 1858-1860-yillar) tillariga tarjima qilingan. 1982-yilda asarning mamlakatimiz tarixiga oid qismlari zarur izohlar bilan A. I. Dovatur, D. P. Kallistov va I. A. Shishovalar tomonidan yangidan nashr etilgan.

Bu davr tarixchilaridan yana biri mil. avv. V-IV asrlarda yashagan Ksenofont hisoblanadi. Asli kelib chiqishi afinalik bo'lgan Ksenofont hayotining ko'p qismini Sparta mulklarida o'tkazgan va spartaliklar bilan birga fors shahzodasi Kir yurishlarida qatnashib Bobilgacha boradi (mil. avv. 401 y.). Ksenofont ko'pgina asarlar yozgan bo'lib, ular orasida mil. avv. 371-355-yillarda yozilgan "Kiropediya" asari alohida ahamiyatga egadir. Tarixchi ushbu asarida Ahamoniylar davlatining asoschisi Kir II va O'rta Osiyodagi saklar haqida ko'pgina ma'lumotlar beradi. Ksenofontning "Kiropediya" asari 1976-yilda V. G. Boruxovich va E. D. Frolova, "Yunoniston tarixi" asari 1993-yilda R. Svetlova "Sarmoya kitobi" asari 1964-yilda E. Frolova, "Otda yurish san'ati" asari 2005-yilda V. Ponaryadov va "Gieron" asari 2006-yilda A. Rossi tomonidan rus tiliga tarjima qilingan va chop etilgan. "Forslar" asarini yaratgan (mil. avv. IV asrning boshi) Ktesiy o'z asarida baqtriyaliklar va ularning qo'shnilar haqida ko'pgina ma'lumotlar saqlangan. Jumladan, tarixchi Ossuriya podshosi Nin va Baqtriya podshosi Oksiart va Kir II ning baqtriyaliklar bilan urushlari, Baqtriyaning juda ko'p mustahkam istehkom hamda va qal'alari haqida hikoya qiladi. Ktesiy asarlari turli tillarga tarjima qilingan va o'rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilardan 1824-yilda nemis olimi Ch. Boxr, 1882-yilda J. Mak Krindl 1913-yilda F. Jeykob, 1978-yilda T. Bravn kabi mashhur tarixshunos olimlar o'rganishgan.

Yana bir yunon tarixchisi Polibiy o'zining "Tarix" asarini pragmatik asar deb atagan va birinchi navbatdagi vazifasini siyosiy hamda harbiy tarix voqealarini yoritishni tushungan. Tarixni "hayot muallimi" deb hisoblagan holda, u tarixchining asosiy vazifasini tavsiflashda emas, balki hodisalarni tushuntirish va hodisalarning sabablari hamda ularning o'zaro aloqalarini ochishda ko'rgan. Uning bu qarashlari hozirgi kunda ham dolzarbligicha qolmoqda. Uning asarida mintaqaga to'g'risida turli ma'lumotlar, masalan Oks (Amudaryo) va Yaksart (Sirdaryo) haqida, Antiox I ning Baqtriya podshohi Eftidemga qarshi harbiy yurishi haqida muhim ma'lumotlar bor. "Umumiy tarix" asarining matni 1882-1904-yillarda to'rt jildda Leypsigda chop etilgan. Uning 1922-1927-yillarda inglizcha V. R. Paton va rus tilida F. G. Mishenko, 1986-yildagi S. B. Mirzaev, 1995-yildagi G. S. Samoxina hamda 2007-yildagi K. Frits tomonidan qilingan tajjimalari mavjud.

Kvint Kursiy Rufning "Aleksandir Makedonskiy tarixi" asarida skiflarning jasurligi va mardligini ta'riflaydi. Uning yozishicha, Aleksandr skiflarning katta bir guruhini asir oladi. "Jismoniy jihatdan baquvvat bo'lgan skiflardan 30 kishini o'limga

mahkum etganda, ular o'limdan ham qo'rqmasdan, xalq qo'shiqlarini baralla aytib, xursand bo'lib borardilar”, - deydi u. Skiflarning mardligiga qoyil qolgan Aleksandr asirlarni o'limdan saqlab qolib, hibsdan ozod qiladi. Asarda massagetlarning jasratlari haqida ham yorqin satrlar mavjud. “Massagetlar 800 nafar otlq jangchilarini qishloq yaqinidagi o'rmonga yashirib qo'yadilar. Bir necha kishi poda haydab, o'rmonga qarab bemalol ketaveradi. Tayyor o'ljani qo'ldan chiqarmaslik uchun Attin o'zining 300 otlq jangchisi bilan hech shubha qilmasdan o'rmonga kirib boradi. Massagetlar Attin qo'shiniga qo'qqisidan hujum qilib, ularning hammasini qirib tashlaydilar. Kvint Kursiy Rufning asarlari rus tiliga ham tarjima qilindi. Uning asarlarining lotin tilidan rus tiliga birinchi tarjimasi 1709-yil Moskvada amalga oshirilgan. Tarjimon noma'lum. 1709-1724-yillar oralig'ida jami 5 ta kitob nashr etilgan. Keyinchalik turli yillarda bir qator tadqiqotchilar tomonidan Kvint Kursiy Ruf asarlari rus tiliga o'girildi va nashr etildi. Xulosa : Umuman olganda, yunon va rim muarrixlarining asarlarida O'rta Osiyo ko'chmanchi chorvador hamda o'troq ziroatchi xalqlarining xo'jalik hayoti, turmush tarzi va urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. O'rta Osiyo xalqlarining ma'naviy hayoti va diniy qarashlari ham antik davr mualliflarining e'tiboridan chetda qolmagan.

Xulosa: Umuman olganda, yunon va rim muarrixlarining asarlarida O'rta Osiyo ko'chmanchi chorvador hamda o'troq ziroatchi xalqlarining xo'jalik hayoti, turmush tarzi va urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. O'rta Osiyo xalqlarining ma'naviy hayoti va diniy qarashlari ham antik davr mualliflarining e'tiboridan chetda qolmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abirov V. E. O'zbek xalqi etnogeneziga doir konsepsiyalar tahlili quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent: TDSHI, 2019. 137 b.
2. Abirov V. E. Tarixiy toponimiva. O'quv qo'llanma. Toshkent: DSHI, 2019. 202 b
3. Doniyorov A. X. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi O'quv qo'llanma. Toshkent:2014. 233 b.
4. Doniyorov A.X. Doniyorov A. X. Markaziy Osiyo xalqlari tarixshunosligi O'quv qo'llanma. 2020. 451 b.